

Anna Bilon-Piórko*

AKTYWNOŚĆ MIMO PRZECIWNOCI – O BIOGRAFICZNYCH KOSZTACH AKTYWIZMU I ZAANGAŻOWANIA SPOŁECZNEGO

ACTIVITY AGAINST ALL ODDS – THE BIOGRAPHICAL COSTS OF ACTIVISM AND SOCIAL ENGAGEMENT

ABSTRACT: The paper discusses biographical costs incurred by socially engaged Poles and Polish activists. The analysis of biographical narratives of people from various generations of Polish activists and socially engaged Poles who have been actively involved in various sectors, organisations, and spheres of social life indicates that such commitments produce costs which are strongly dependent on historical contexts and on the kind of activity pursued by the individuals. Additionally, there are multiple costs which are shared irrespective of specific historical and situational contexts. The findings also show that socially engaged people are not always aware of some costs they bear, or that they only develop such an awareness after a significant time-lapse – a fact of key relevance to this study and to research into costs of activity in general. The costs themselves are viewed as a dynamic ensemble of interdependent factors, the study of which must examine both individual variables (biographies) and broader social issues.

KEYWORDS: activism, biographical costs, social engagement.

ABSTRAKT: W artykule poruszono kwestię kosztów biograficznych ponoszonych przez osoby zaangażowane społecznie i aktywistów. Na podstawie analizy narracji biograficznych zebranych od osób reprezentujących różne pokolenia aktywistów i osób zaangażowanych społecznie, działających w różnych sektorach, organizacjach i dziedzinach życia społecznego, wskazano, że istnieją koszty działania, które są silnie zależne od kontekstów historycznych i rodzaju prowadzonej działalności, ale także istnieje wiele kosztów społecznego działania, które są kosztami dzielonymi, niezależnymi od kontekstów. Dodatkowo ukazano, że istotne znaczenie ma to, że część ponoszonych przez osoby zaangażowane społecznie kosztów może nie być uświadamiana lub może być uświadomiona po długim czasie. Autorka ukazuje koszty jako dynamiczny układ współzależnych czynników, którego badanie wymaga skupienia zarówno na kwestiach jednostkowych/indywidualnych (biografiach), jak i na kwestiach społecznych.

SŁOWA KLUCZOWE: aktywizm, koszty biograficzne, zaangażowanie społeczne.

Wstęp

Celem artykułu jest analiza biograficznych kosztów zaangażowania społecznego oraz społecznego aktywizmu, które pojawiły się w narracjach polskich aktywistów, reprezentujących trzy różne pokolenia (aktywiści okresu II wojny światowej, aktywiści okresu PRL oraz współcześni aktywiści) oraz różne obszary społecznego zaangażowania (walka o wolność kraju, walka o prawa człowieka, walka z medycznymi korporacjami,

* Anna Bilon-Piórko – Dolnośląska Szkoła Wyższa; e-mail: anna.bilon@dsw.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0967-5322>.

aktywizm w obszarze kultury itd.). Poprzez koszty rozumieć będą negatywne efekty zaangażowania społecznego i aktywizmu, mające wpływ na przebieg i/lub jakość życia jednostki, w tym np. stany pożądane, ale nie spełnione. Odnoszę się również do pojęcia „biograficzności”, w rozumieniu proponowanym przez Petera Alheita i jego współpracowników, a więc do swoistej konstrukcji i rekonstrukcji życia (Alheit i in., 1995; Alheit i Dausien, 2002). Ponośzone koszty określam biograficznymi właśnie dlatego, że wymagają one od aktywistów różnego rodzaju rekonstrukcji życiowych. Stawiam zatem pytanie o to, jakich biograficznych kosztów doświadczali i doświadczają polscy aktywiści i osoby zaangażowane społecznie.

W artykule mowa jest zarówno o zaangażowaniu społecznym, jak i aktywizmie społecznym. Choć jestem świadoma różnic pomiędzy nimi, pozostawiam oba terminy, zgodnie z samoidentyfikacją dokonaną przez uczestników badań, na których oparty jest artykuł – część z nich wyraźnie negatywnie kojarzyła sformułowanie „aktywizm społeczny”, jednoznacznie określając siebie jako: „osoba zaangażowana społecznie”. Jedną z możliwych interpretacji tak znaczącej samoidentyfikacji uczestników badań wiąże się z analizą znaczenia słowa „aktywizm” oraz rolę społeczną aktywizmu, który w niektórych krajach i kulturach może mieć pejoratywne znaczenie (Diekman i Goodfriend, 2007), co częściowo dzieje się również w Polsce. Innym powodem pozostania przy użyciu dwóch terminów jest założenie, przyjęte w badaniach, że zaangażowanie społeczne i aktywizm są całościowymi procesami, a biografie aktywistów odzwierciedlają swoiste „pulsowanie” aktywizmu – badane osoby nie w każdym momencie życia były na tyle zaangażowane społecznie, by być aktywistami, jednak niemalże zawsze wykazywały tendencję do uczestnictwa w różnych organizacjach i ruchach społecznych. Na przestrzeni ich życia aktywizm wydawał się właśnie „pulsującymi momentami”. Można zatem wskazać związek pomiędzy nimi, tym bardziej że wcześniejsze badania uwidaczniają tę tendencję, co podkreślił między innymi Gregory L. Wiltfang, wskazując, że aktywiści mają tendencję do angażowania się w różne działania (Wiltfang, 1991). Podobne rezultaty uzyskał również Joseph R. DeMartini, który podkreślił, że biografie aktywistów ukazują zazwyczaj zaangażowanie w kilka pozarządowych organizacji i ruchów społecznych, czasem jednocześnie (DeMartini, 1983). Zaangażowanie społeczne oznaczać zatem będzie uczestnictwo w grupach społecznych (Prohaska, Anderson i Binstock, 2012), formalnych i nieformalnych i/lub bycie inicjatorem działań o charakterze społecznym, w tym działań on-line.

Koszty aktywizmu i zaangażowania społecznego w badaniach

Konsekwencje zaangażowania społecznego i aktywizmu bywają przedmiotem badań i analiz (Bosi, 2007; Bosi, Giugni i Uba, 2016; Chinman i Wandersman, 1999; DeMartini,

1983; Vestergren, Drury i Chiriac, 2017). Wielu autorów podkreśla raczej pozytywny wpływ aktywizmu na jednostki, w tym w szczególności wpływ na ich zdrowie, w postaci redukcji stresu, wzrostu empowermentu, poprawy dobrostanu psychicznego (Klar i Kasser, 2009), rozwoju osobistego i pogłębienia wiedzy (Bosi, 2007; Klar i Kasser, 2009; Ballard i Ozer, 2016). Istotne jest, że pozytywne efekty aktywizmu podkreślane są zarówno w przypadku młodych, jak i starszych aktywistów (Guigni i Grasso, 2016), pomimo tego, że dostrzega się ogromne różnice w aktywizmie różnych pokoleń (np. Milkman, 2017).

Pozytywne efekty zaangażowania społecznego i aktywizmu dostrzega się również dla grup i lokalnych społeczności (Christens, 2012), poprzez podkreślanie tkwiącego w nich potencjału zmiany społecznej (Coy, 2007), ich istotną rolę w rozwoju sektora non-profit, a nawet rozwoju gospodarki (Sokolowski, 2000). Widać zatem, że zarówno społeczne zaangażowanie, jak i aktywizm mogą być analizowane z perspektywy konsekwencji jednostkowych (np. biograficznych), a także społecznych, przy czym obie te perspektywy mogą wzajemnie się uzupełniać i być rozróżnialne tylko na poziomie analitycznym.

Sara Vestergren i inni, dokonując systematycznego przeglądu literatury i badań dotyczących efektów aktywizmu, wskazali, że pomimo istnienia badań dotyczących efektów aktywizmu kosztom/konsekwencjom negatywnym poświęca się w literaturze znacznie mniej uwagi. Ponadto badacze wskazali, że większość opublikowanych artykułów dotyczy USA i społeczeństw zachodnich (Vestergren, Drury i Chiriac, 2017: 2). Dodatkowo większość prac dotyczących kosztów aktywizmu i zaangażowania społecznego oparta jest na badaniach konkretnych ruchów społecznych i konkretnego rodzaju aktywizmu (Giugni i Grasso, 2016), mniej jest natomiast badań obejmujących różne ich typy i rodzaje (Anderson i Herr, 2007). To podejście proponuję w tym artykule.

W artykule podkreślone zostanie, że koszty zaangażowania społecznego i aktywizmu poniesione przez badanych polskich aktywistów mogą mieć zarówno cechy wspólne (niezależne od okresu historycznego zaangażowania i sfery działań), jak i cechy zależne od kontekstów. To rozróżnienie jest istotne dla zrozumienia istoty kosztów zaangażowania społecznego i udzielenia odpowiedzi na pytanie, jak (w jaki sposób) koszty te zależne są od procesów historycznych oraz rodzajów społecznego zaangażowania i aktywizmu. Samo skupienie się na kosztach aktywności społecznej i aktywizmu może się z kolei przyczynić do pogłębienia wiedzy na temat dynamiki zaangażowania jednostek w aktywności o charakterze społecznym, w tym działania na rzecz innych oraz na rzecz społecznej zmiany.

Zastosowane podejście i metoda badawcza

Badania, na których oparty jest artykuł, przeprowadzono w ramach grantu wydziałowego *Społeczno-biograficzne koszty aktywizmu w narracjach aktywistek i aktywistów społecznych*¹ w latach 2016-2020 w Polsce, finansowanego przez Dolnośląską Szkołę Wyższą we Wrocławiu ze środków MNiSW. Jednym z głównych celów projektu było udzielenie odpowiedzi na pytanie: „Jakie są koszty biograficzne zaangażowania i aktywizmu społecznego polskich działaczy i aktywistów społecznych?”. Pytania-dopełnienia/pytania szczegółowe dotyczyły głównie podobieństw i różnic pomiędzy kosztami zaangażowania społecznego doświadczanymi przez osoby należące do różnych pokoleń oraz zaangażowane w różne rodzaje aktywności społecznej (Anderson i Herr, 2007). Dlatego też zastosowano celowy dobór osób uczestniczących w badaniach, którego kryteriami były: 1) zaangażowanie w aktywności społeczne i aktywizm w różnych obszarach życia społecznego (np. walka o niepodległość kraju, walka z komunizmem, prawa człowieka i prawa pracownicze, kultura, zdrowie i styl życia), 2) wiek (istotne było, by uczestnicy reprezentowali różne pokolenia oraz, o ile to możliwe, by uczestnicy badań byli wciąż aktywni społecznie), 3) płeć (zadbano, by w badaniach uczestniczyły zarówno kobiety, jak i mężczyźni), 4) widoczne w biografii zaangażowanie w różne działania i organizacje (istotne było, by uczestnicy badań doświadczyli członkostwa/partycypacji w różnych organizacjach formalnych i nieformalnych). Osoby zapraszano do badań drogą internetową lub telefoniczną. Wśród osób uczestniczących w badaniach znaleźli się między innymi członek organizacji podziemnej w czasie II wojny światowej, członkowie Amnesty International w Polsce, działacze ruchu Solidarność (i innych ruchów walczących z komunizmem), twórca i działacz na rzecz rozwoju lokalnej alternatywnej kultury muzycznej, lider ruchu promującego świadomość zdrowotną i walkę z medycznymi korporacjami, osoby walczące o prawa pracownicze i prawa imigrantów, działacze na rzecz kobiet, osoby zaangażowane w lokalną politykę społeczną i społeczni animatorzy. Były to osoby pomiędzy 25. a 89. rokiem życia, ciągle aktywne społecznie i wykorzystujące różne formy działania (w tym także Internet i media społecznościowe). W latach 2016-2020 przeprowadzono łącznie 15 wywiadów pogłębionych. Zdecydowano, że będą to wywiady biograficzne (Wengraf, 2001). Uczestników badań proszono o opowieść o przebiegu życia w kontekście ich aktywizmu i zaangażowania społecznego. Zachęcając do budowania narracji, zwracano uwagę na kwestie, takie jak motywacja do działania, przebieg działań, związane z nimi emocje i doświadczenia. Jeśli potrzebne informacje nie były uzyskiwane, zadawano pytania dodatkowe. Łącznie zebrano około 83 godziny materiałów badawczych. Wywiady trwały od 2 godzin do

¹ W części badań udział wzięli: dr hab. Paweł Rudnicki, prof. DSW oraz dr M. Mielczarek.

9,5 godziny. Zebrany materiał został zanonimizowany tak, by niemożliwe stało się odkrycie tożsamości osób badanych. Ponieważ część z nich to osoby dające się rozpoznać szerszej publiczności, do procesów anonimizacji przywiązano ogromną wagę, zmieniając nie tylko imiona uczestników badań, ale również nazwy instytucji, w których pracowali/byli członkami. Jeśli niektóre informacje pozwoliłyby na identyfikację osoby badanej mimo podjętych wysiłków (np. dlatego, że jej biografia jest znana), informacje te nie są wykorzystywane w publikacjach w ogóle.

Materiał został zakodowany przy użyciu programu MaxQda, z wykorzystaniem metody symultanicznego kodowania, której użycie uzasadnione było tym, że w projekcie postawiono również inne pytania badawcze (Saldaña, 2013), które nie były ściśle powiązane z kosztami biograficznymi – pytano między innymi o uczenie się (zob. Bilon, 2021) oraz wartości i źródła zaangażowania społecznego. Łącznie przeprowadzono trzy etapy kodowania, z których każdy poświęcony był stawianym w projekcie pytaniom badawczym. Materiał został poddany analizie interpretacyjnej, która, jak podkreśla J. Amos Hatch, „w rzeczywistości polega często na tym, że badacz, po wykonaniu typologicznej lub indukcyjnej analizy na podstawowym poziomie, przechodzi do następnego poziomu, by dodać interpretacyjny wymiar wcześniej wykonanej pracy” (Hatch, 2002: 180). Dlatego analiza ta jest procesem konstruowania wiedzy, nadającym sens i znaczenie zjawiskom, zdarzeniom, obiektom itd. Zaproponowana przez Hacha (2002) typologia analiz czyni interpretację nie tyle procesem wyjątkowym, skoro występuje ona w każdych badaniach jakościowych, ile po prostu podkreśla jej znaczenie w procesie badawczym. W prowadzonych badaniach chodziło o to, by zinterpretować historie opowiedane przez uczestników badań i nadać im znaczenie. Nierzadko zdarzało się bowiem, że o kosztach działań społecznych uczestnicy badań mówili z pewną dozą niechęci i/lub mieli tendencję do nieskupiania na nich swojej uwagi.

Wyniki

Analiza uzyskanego materiału badawczego pozwoliła mi wyróżnić dwa główne typy kosztów zaangażowania społecznego i aktywizmu, doświadczanych przez osoby społecznie zaangażowane i aktywistów polskich. Niżej opisuję oba typy kosztów.

Koszty zależne od kontekstów i rodzajów prowadzonych aktywności

Ten typ kosztów jest silnie zależny od czasu, miejsca i rodzaju zaangażowania społecznego, przy czym należy pamiętać, że i w okresach największych reżimów istnieją aktywności promowane przez władze i będące aktywnościami wręcz pożądanymi. W Polsce zarówno w trakcie II wojny światowej, jak i w okresie PRL pewne typy zaangażowania społecznego mogły się spotkać z aprobatą władz (Ruzikowski, 2017). Aktywność, która

nie była zgodna z pożądanym kierunkiem, była związana z bardzo licznymi kosztami biograficznymi. Czynniki czasu i zmian społecznych zminimalizował w Polsce ciężar i siłę tych kosztów – transformacja ustrojowa zniosła zagrożenia najcięższych kosztów, jakimi są na przykład tortury i śmierć we własnym kraju, uzależniając ponoszone koszty zaangażowania i aktywizmu społecznego bardziej od rodzaju prowadzonych działań.

Osoby uczestniczące w badaniach wspominały o następujących kosztach swojego zaangażowania i aktywizmu:

A. Powiązanych ze zdrowiem i dobrostanem fizycznym: w okresie II wojny światowej i okresie PRL doświadczano między innymi głodu, tortur, bicia, braku środków higieny, braku dachu nad głową, zagrożenia karą śmierci lub śmierci (osób bliskich lub współuczestniczących w działaniach). O kosztach tych uczestnicy badań opowiadali między innymi następującymi słowami:

To straszne warunki były i wiadomo było, że to się idzie na niewolniczą pracę, z której można nie wrócić. Więc tego myśmy się naprawdę ogromnie bali. (B-1)

Trafiła na gorszych ubeków i na mniejszą reakcję ze strony swojego lokalnego środowiska. No i spotkało ją to, co ją spotkało. Spotkała ją kara śmierci. (B-1)

Tam pierwsze jakieś tam objawy gruźlicy, później szczęśliwie były zaleczone, ale też nie bez konsekwencji. (B-1)

Tam były jakieś przypadki, znaczy praktyka w tych latach chyba taka, że jak oni wyczuli jakąś słabość, to brali się do bicia, a tak normalnie nie... (B-3)

Zawsze można było nagle pójść do ziemi. (B-3)

Po transformacji ustrojowej możliwość uczestniczenia w międzynarodowych ruchach społecznych wzmocniła znaczenie rodzaju aktywności dla ponoszonych kosztów – obecnie, choć w samej Polsce nie grozi śmierć za działania przeciwko władzom państwowym (czy okupantom), bezpośrednio zagrożenie życia w przypadku osób angażujących się społecznie istnieje, jeśli angażują się one na przykład w pomoc ofiarom wojen i konfliktów w różnych częściach świata. Jedna z młodszych uczestniczek badań tak o niej opowiadała:

Już wiele takich osób spotykałam gdzieś tam po drodze, które, no jednak zapłaciły bardzo dużą cenę, już nawet nie mówmy tam... fizyczną, no bo niektórzy to nawet zginęli też, choćby na Timorze, na którym pracowałam te parę miesięcy, to trzy osoby zostały maczetami zatłuczone właśnie z naszej misji. (B-4)

Koszty związane ze zdrowiem i dobrostanem fizycznym, jak widać, mogą być kosztami ponoszonymi zarówno ze względu na czas i miejsce prowadzonej aktywności, jak i ze względu na jej rodzaj. Wymagają jednak konkretnych warunków do pojawienia się – o kosztach tego rodzaju nie wspominały osoby zaangażowane w budowanie lokalnej alternatywnej kultury muzycznej i lokalni animatorzy.

B. Powiązanych z życiem społecznym: w okresie II wojny światowej i w okresie PRL były to na przykład koszty, takie jak: aresztowania, więzienie, śledzenie, nękanie telefonami, podsłuchy, brak możliwości podróżowania i poruszania się po terenie kraju; po transformacji ustrojowej: bezrobocie, bycie ośmieszanym w TV i prasie, bycie ofiarą oszczerstw internetowych, bycie ofiarą ostrej krytyki i pogrózek, na przykład na Twitterze. Poniższe wypowiedzi jednego z uczestników badań zaangażowanego w działania opozycyjne w okresie PRL obrazują wymienione koszty:

O tym nikt z ludzi z tamtego czasu, również tych z późniejszej Solidarności nie mówi, bo każdy chce być Schwarzenegger, ale to tak naprawdę... tak, 6 rano dzwonek... ja do dzisiaj nie lubię tych dzwonek... potem jest tak... telefony... mojej mamie grożą, że ją wyrzucą z pracy... tak się żyło... potem... inny obrazek: otwieram drzwi, wychodzę... dwóch facetów stoi pod drzwiami i oni cały dzień obaj idą pół metra ode mnie, jeden tu, drugi tu... tak kilka dni... albo inaczej: w pewnym okresie, na przykład każdy, kto przychodził do mnie, do domu i wychodził, był legitymowany i spisywany, każdy, przez 2 miesiące, łącznie z mleczarzem, listonoszem, panią od korepetycji. Nie każdy tak chciał, tak, ci ludzie zaczynali się wytrącać. (B-3)

To jest taki, powiedzmy, no tryb życia trochę pod presją, piszesz na kartkach, spuszczasz je do ubikacji, zmieniają się twoi znajomi, nie chcą cię nigdzie zatrudnić. (B-3)

Analizując te wypowiedzi, można zauważyć, że aktywne działanie przeciwko komunistycznym władzom przynosiło wiele zagrożeń i niedogodności nie tylko samym osobom uczestniczącym w badaniach, ale również ich rodzinie i najbliższej społeczności. Po transformacji ustrojowej pewne rodzaje zaangażowania społecznego wiążą się ze zwiększonym ryzykiem społecznej dezaprobaty. Dla osób uczestniczących w badaniach były to aktywności kontrowersyjne, niezgodne z powszechnie panującymi poglądami, wierzeniami (np. w działaniach na rzecz imigrantów lub przeciwko medycznemu korporacjom). O kosztach tych aktywności osoby te wypowiadały się między innymi następującymi słowami:

I tutaj, ponieważ gdzieś tam jakoś stałem się widoczną osobą, no to fruwać tam po Internecie różnego rodzaju bzdury, kłamstwa i tak dalej. (B-2)

Więć jak gdyby ja dużą cenę zapłaciłam, ja tego na co dzień może nie słyszałam, ale ludzie z Warszawy mi donosili, że jesteśmy wyśmiewani, szkalowani i tak dalej, natomiast, no cóż, no kurde, trudno, nie, ale swoich wartości nie porzucę teraz. (B-4)

Jak można zatem zauważyć, transformacja ustrojowa w Polsce zmieniła skalę i intensywność kosztów ponoszonych przez osoby zaangażowane społecznie i aktywistów, przy czym osoby uczestniczące w badaniach, prowadzące swoje aktywności już po okresie transformacji, nie doświadczały, w przeciwieństwie do osób prowadzących działania wcześniej, kosztów powodowanych bezpośrednio przez władze państwowe, nawet jeśli część ich działalności powiązana była z protestami przeciwko obecnej sytuacji politycznej w kraju.

Z kolei osoby młodsze, prowadzące swoje działania społeczne głównie obecnie, zwracały uwagę na dość specyficzny dla obecnych czasów (e.g. Bauman, 2000) koszt, jakim jest „pułapka aktywności” – rodzące się poczucie, że należy podejmować jak najwięcej aktywności społecznych, by wyprzedzić konkurencję na rynku pracy, co uwidaczniają poniższe wypowiedzi:

Dobrze jest angażować się w różne rzeczy, bo potem pracodawca widzi to w CV. (B-9)

Mnóstwo młodych ludzi lansuje się przez naszą organizację. Zbierają potwierdzenia aktywności i w ogóle wszędzie pokazują, że działają. (B-4)

Z wypowiedzi tych wynika, że dla części osób aktywnych społecznie zaangażowanie stanowi rodzaj stylu życia. Przyczyn takiego sposobu postrzegania zaangażowania społecznego można upatrywać w zmianie społecznej, jaka zaszła wraz z nadejściem ery neoliberalnej, a wraz z nią – z urynkowaniem wielu sfer życia społecznego (Saad-Filho, Johnston i Listwan, 2009).

Zależne od kontekstów i rodzaju prowadzonych działań koszty biograficzne, zarówno te osobiste, powiązane ze zdrowiem, jak i te społeczne, powiązane z funkcjonowaniem społecznym, są – co należy podkreślić – od siebie zależne. Wyraźne ich rozróżnienie służyć ma uporządkowaniu skomplikowanego zagadnienia.

Koszty dzielone, niezależne od kontekstów i rodzajów działalności

Ten typ kosztów pojawiał się w wypowiedziach osób zaangażowanych społecznie i aktywistów, niezależnie od kontekstu czasu, miejsca i rodzaju prowadzonej aktywności. Były to zatem koszty, które były wspólne dla wszystkich osób badanych, choć, co należy podkreślić, osoby te nadawały kosztom tym różne znaczenie (rodzaje tych kosztów przedstawiono w tab. 1).

Tabela 1. Rodzaje kosztów biograficznych, niezależne od czasu i rodzaju aktywności

Sfera życia	Rodzaj kosztów	Przykład wypowiedzi
Koszty psychiczne	Wypalenie i bezradność	<i>Coraz częściej czuję, że moje działania nie mają już większego sensu. (B-7)</i> <i>Jakoś nie miałam już absolutnie sił ani na to działanie, ani nawet na patrzenie na to wszystko. (B-10)</i>
	Nadmierne poczucie odpowiedzialności i poczucie bycia „niewolnikiem sprawy”	<i>Czuję się, jakby niewolnikiem tego, że ja to muszę zrobić. I to robię, to może nawet wbrew sobie, bo nieraz się tak zastanawiałem, no w jakimś z filmików mówiłem, że właściwie to ja mógłbym powiedzieć, a co mnie to wszystko obchodzi? (B-5)</i> <i>Gdyby pojawili się tu jacyś inni ludzie, to chyba był mógł zwolnić, ale czuję, że to moja odpowiedzialność jest. (B-8)</i>

Codzienne funkcjonowanie i życie zawodowe	Podporządkowanie życia codziennego i życia zawodowego aktywności społecznej	<i>Interesują mnie sprawy kobiet, więc całe życie im poświęcam. (B-9)</i> <i>Czasem zwalniam się z pracy, bo jest potrzeba, by komuś pomóc, ale to się nie zawsze szefowej podoba, przyznam. (B-8)</i>
	Koszty związane z rodziną i bliskimi	<i>Moja żona... cierpliwa jest, bo musi naprawdę wiele znieść. Czasem nie wytrzyma. (B-8)</i> <i>W sumie jedno małżeństwo mi się zawaliło, bo taki społecznik jestem i ciągle coś gdzieś robię. (B-10)</i> <i>Nie przestanę mieć wyrzutów sumienia, że nawet nie mam czasu moim własnym dzieciom poczytać książki wieczorem. (B-8)</i>
	Konieczność akceptacji konsekwencji własnych działań	<i>Człowiek się w końcu przyzwyczaja do życia na podsluchu. (B-2)</i> <i>No co zrobię... nic... muszę to znieść, choć nie jest to łatwe, jak takie bzdury o mnie mówią. (B-3)</i>
	Brak czasu na inne aktywności oraz realizację innych życiowych potrzeb	<i>Marzeniem moim było podróżowanie, ale nigdy nie miałem na to czasu, ani nawet takich możliwości, bo przecież nikt by mi paszportu nie dał. (B-3)</i> <i>Nie mam czasu nawet poczytać książki w spokoju, bo ciągle gdzieś biegam, załatwiam jakieś sprawy dla kogoś. (B-8)</i>

Źródło: opracowanie własne.

Dodatkowo wszystkie osoby uczestniczące w badaniach wspomniały o braku przygotowania na konsekwencje działań, niezależnie od charakteru tych konsekwencji. Podczas gdy osoby prowadzące swą aktywność w okresie wojny i PRL podkreślały brak przygotowania na konwencje, takie jak na przykład przesłuchania [*Nikt nas nie uczył, jak reagować na ich pytania (B-1)*], osoby młodsze wykazywały się brakiem przygotowania na konsekwencje innego rodzaju, na przykład związane z komunikacją interpersonalną:

Skąd mogłam wiedzieć, że moje działanie spowoduje ich kłótnię? Ja nie wiem, jak mam rozwiązywać takie sytuacje... to nie jest łatwe i teraz zawsze się już boję, że zamiast integrować, będę robić coś zupełnie innego. (B-7)

Jakby jest taki dysonans komunikacyjny pomiędzy nami a dzielnią, oczywiście my próbujemy wskakiwać w te buty, ale ja nie mówię, że to jest superkomfortowe dla nas. (B-5)

W każdym przypadku konsekwencje działań budziły lęk i dyskomfort. Co interesujące, kilka osób dopiero po długim czasie zdało sobie sprawę, że to właśnie bliscy ponosili cenę za ich zaangażowanie społeczne, o czym świadczyć mogą następujące wypowiedzi:

Moja żona... Ja dopiero po jej śmierci zrozumiałem, jak ona cierpiała. Jak ja tego nie rozumiałem wcześniej... (B-1)

Dzieciaki po latach przyznały się, że miały poczucie, że tata jest dla wszystkich, tylko nie dla nich. (B-3)

Warto zauważyć, że analiza przytoczonych wypowiedzi pozwala wprowadzić dodatkowe kryterium podziału kosztów, które wyłoniły się w narracjach osób uczestniczących w badaniach: są to mianowicie koszty uświadomione i nieuświadomione (lub uświadomione po długim czasie). Zwrócenie uwagi na istnienie tych kosztów wydaje się o tyle istotne, że pozwala na bardziej krytyczną ocenę społecznej działalności – opierając się na badaniach narracyjnych do części kosztów, ponoszonych przez osoby aktywne, można nie dotrzeć, jeśli osoba działająca nie jest ich świadoma.

W narracjach osób uczestniczących w badaniach pojawił się jeszcze jeden rodzaj kosztów ponoszonych w związku z zaangażowaniem społecznym i aktywizmem. Ponieważ nie był on zależny od kontekstów i rodzajów działalności, ani nie wystąpił we wszystkich wypowiedziach (6 na 15), wyróżniam go osobno. Koszt ten dotyczy stresu, jaki wiąże się z koniecznością współpracy z innymi osobami. Osoby uczestniczące w badaniach zwracały uwagę na pojawiające się w organizacjach kłótnie, walki o władzę, mikropolityki członków organizacji, o czym świadczą na przykład następujące słowa:

Tak zwana walka między Gdańskiem a Warszawą była ogromna. (B-4)

Na przykład pojawiały... tu może najpierw od ciemnych stron mocy zaczęły, ogromne konflikty, ogromne konflikty o władzę... okropne to było. (B-8)

Sytuacje te sprawiały, że działania społeczne i aktywność w organizacjach okazywały się mniej satysfakcjonujące niż zakładały osoby uczestniczące w badaniach.

Wnioski

Przeprowadzone badania wpisują się i są zbieżne z częścią wyników badań prowadzonych w obszarze efektów i kosztów zaangażowania społecznego i społecznego aktywizmu. Niezwykle cenne okazały się tu doświadczenia najstarszych badanych aktywistów, którzy doświadczyli kosztów działań w różnych okresach historii i w różnych rodzajach aktywności. Podkreślali one na przykład, że niezależnie od kontekstów historyczno-politycznych zawsze istnieją kwestie społeczne, które wymagają zaangażowania się, nawet jeśli istnieją koszty tego zaangażowania. Podkreślanie (właściwie przez wszystkich uczestników badań, nie tylko tych z największym doświadczeniem) gotowości do ponoszenia tych kosztów i małe na nich skupienie rodzi pytania o siłę motywacji do działań społecznych oraz – co ważne – do sposobów radzenia sobie z ponoszonymi kosztami. O ile wcześniej na przykład Rachel L. Einwohner (2002) badała sposoby podtrzymywania poczucia skuteczności i radzenia sobie z wypaleniem, ja chciałabym zwrócić uwagę na znaczenie kosztów dla biografii, rozumianej jako konstrukcja i rekonstrukcja życia (Alheit, 1995). Wyniki badań ukazały, że ponoszone koszty mają wpływ nie tylko na codzienność osób zaangażowanych, ale zmieniają czasem trajektorię

i przebieg całego życia, w tym życia osób im bliskich. Ponoszone koszty sprawiały czasem, że osoby uczestniczące w badaniach wycofywały się (najczęściej czasowo i tylko częściowo) z podejmowanych aktywności, rekonstruując na nowo trajektorie życia. Ponadto proces, który Anthony Giddens określa „refleksyjnym monitorowaniem praktyk” (Giddens, 1984), a w obszarze analiz uczenia się osób dorosłych określa się „biograficznym uczeniem się” (Alheit i Dausien, 2002), sprawiał, że osoby zaangażowane społecznie miały okresami ogromne wątpliwości, dotyczące sensu podejmowanych działań. W tych okresach, najczęściej, dochodziło do uświadamiania sobie wszystkich poniesionych kosztów. Dlatego w badaniach istotna okazała się kategoria kosztów nieuświadamianych, uświadamianych i/lub uświadamianych po czasie. Biografie osób uczestniczących w badaniach pokazały bowiem, że czasem osoba silnie skupiona na działaniach społecznych nie dostrzega ponoszonych kosztów.

Przeprowadzone badania ukazały również złożoność związku pomiędzy zaangażowaniem (działaniem), kosztami i biografią osób uczestniczących w badaniach. W konsekwencji pozwoliły dostrzec dynamikę ich społecznej aktywności, w której, jak już wspomniałam, obecne są momenty zaangażowania w organizacje formalne (np. NGOs), nieformalne (ruchy społeczne), w tym także te o charakterze aktywizmu. Analiza wypowiedzi tych osób pozwala zauważyć, że koszty działań pojawiały się niemalże nieustannie. Miały one na przestrzeni życia osób uczestniczących w badaniach różną intensywność i nadawano im różne znaczenia.

Na podstawie przeprowadzonych badań możliwe jest wskazanie najważniejszych czynników, które wpływały na rodzaj, intensywność i znaczenie nadawane kosztom prowadzonej aktywności:

- 1) czynniki historyczno-polityczne: ustrój polityczno-ekonomiczny, partia rządząca, lokalne władze;
- 2) czynniki geograficzne: miejsce prowadzonej aktywności;
- 3) czynniki interpersonalne i komunikacyjne: rodzaj i jakość budowanych więzi społecznych i rodzinnych, kultura organizacji/ruchu, rodzaje otrzymywanego wsparcia;
- 4) czynniki osobowościowe: motywacja do działania, odporność psychiczna, zdolność do radzenia sobie w sytuacjach trudnych;
- 5) specyfika prowadzonej działalności.

Na koszty zaangażowania społecznego i aktywizmu spojrzeć można zatem jak na dynamiczny układ współzależnych czynników, którego badanie wymaga skupienia zarówno na kwestiach jednostkowych/indywidualnych (biografiach), jak i na kwestiach społecznych. W ten właśnie sposób koszty zostały przedstawione w narracjach osób uczestniczących w badaniach. Należy jednak pamiętać, że przyjęta w badaniach metodologia nie pozwala na czynienie uogólnień. W badaniach dążono do różnorodności osób uczestniczących oraz do analiz ich jednostkowych biografii, nie są więc one oparte

na reprezentatywnej próbie badawczej. Choć w literaturze polskiej, w tym w biografach aktywistów, można odnaleźć podobieństwa w zakresie ponoszonych kosztów (np. Bikont i Łuczywo, 2018), nie podlegała ona systematycznej analizie. Dodatkowo tak dobrana grupa osób badanych nie pozwala na porównania kosztów ponoszonych przez członków tej samej organizacji (Chinman i in., 1998), choć przyjęte w projekcie kryteria osób badanych sprawiły, że wśród 15 osób znalazły się osoby będące członkami tej samej organizacji pozarządowej, z tym że w różnych okresach czasu.

Bibliografia

- Alheit, P. (red.) (1995) *The biographical approach in European adult education*. Wiedeń: Verband Wiener Volksbildung.
- Alheit, P. i Dausien, B. (2002) The “double face” of lifelong learning: Two analytical perspectives on a “silent revolution”. *Studies in the Education of Adults*, 34(1), 3-22. Dostępny na: <https://doi.org/10.1080/02660830.2002.11661458>.
- Anderson, G.L. i Herr, K.G. (red.) (2007) *Encyclopedia of Activism and Social Justice*. Thousand Oaks: CA: Sage.
- Ballard, P.J. i Ozer, E.J. (2016) Implications of Youth Activism For Health and Well-Being. W: J. Conner i S.M. Rosen (red.) *Contemporary Youth Activism: Advancing Social Justice in the United States*. Westport: Praeger.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid modernity*. Cambridge: Malden, MA: Polity Press; Blackwell.
- Bikont, A. i Łuczywo, H. (2018) *Jacek*. Warszawa: Wydawnictwo Czarne.
- Bilon, A.D. (2021) Toward an Agentic Approach to Activist Learning: The *Interplay* Between Agency and Learning in the Narrative of Polish Activist. *Adult Education Quarterly*, 71(2), 166-183.
- Bosi, L. (2007) Social Movement Participation and the “Timing” of Involvement: The Case of the Northern Ireland civil Rights Movement. *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 27, 37-61.
- Bosi, L., Giugni, M. i Uba, K. (2016) *The Consequences of Social Movements*. Dostępne na: <http://public.eblib.com/choice/PublicFullRecord.aspx?p=4184994>.
- Chinman, M.J., Anderson, Ch.M., Imm, P.S., Wandersman, A. i Goodman, R.M. (1998) The perceptions of costs and benefits of high active versus low active groups in community coalitions at different stages in coalition development. *Journal of Community Psychology*, 24(3), 263-274.
- Chinman, M.J. i Wandersman, A. (1999) The Benefits and Costs of Volunteering in Community Organizations: Review and Practical Implications. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 28(1), 46-64. Dostępny na: <https://doi.org/10.1177/0899764099281004>.
- Christens, B.D. (2012) Targeting empowerment in community development: a community psychology approach to enhancing local power and well-being. *Community Development Journal*, 47(4), 538-554. Dostępny na: <https://doi.org/10.1093/cdj/bss031>.
- Coy, P.G. (red.) (2007) *Research in social movements, conflicts and change*. 27. Amsterdam; Oxford: Elsevier JAI.
- DeMartini, J.R. (1983) Social Movement Participation: Political Socialization, Generational Consciousness, and Lasting Effects. *Youth & Society*, 15(2), 195-223. Dostępny na: <https://doi.org/10.1177/0044118X83015002005>.

- Diekman, A.B. i Goodfriend, W. (2007) The Good and Bad of Social Change: Ambivalence Toward Activist Groups. *Social Justice Research*, 20(4), 401-417. Dostępny na: <https://doi.org/10.1007/s11211-007-0050-z>.
- Einwohner, R.L. (2002) Motivational Framing and Efficacy Maintenance: Animal Rights Activists Use Of Four Fortifying Strategies. *The Sociological Quarterly*, 43(4), 509-526. Dostępny na: <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2002.tb00064.x>.
- Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. 1. wyd. Cambridge: Polity Press.
- Giugni, M. i Grasso, M.T. (2016) The biographical impact of participation in social movement activities: beyond highly committed New Left activism. W: L. Bosi, M. Giugni, K. Uba (red.) *The Consequences of Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press, 85-105. Dostępny na: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316337790.004>.
- Hatch, J.A. (2002) *Doing qualitative research in education settings*. Albany: State University of New York Press.
- Klar, M. i Kasser, T. (2009) Some Benefits of Being an Activist: Measuring Activism and Its Role in Psychological Well-Being. *Political Psychology*, 30(5), 755-777.
- Milkman, R. (2017) A New Political Generation: Millennials and the Post-2008 Wave of Protest. *American Sociological Review*, 82(1), 1-31.
- Prohaska, T.R., Anderson, L.A. i Binstock, R.H. (2012) *Public health for an aging society*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ruzikowski, T. (red.) (2017) *Nie tylko partia? Organizacje społeczne w Polsce Ludowej 1944-1989: geneza, funkcjonowanie, znaczenie*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Saad-Filho, A., Johnston, D. i Listwan, J.P. (2009) *Neoliberalizm przed trybunałem: wybór tekstów krytycznych*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Saldaña, J. (2013) *The coding manual for qualitative researchers*. 2. wyd. Los Angeles: SAGE.
- Sokolowski, S.W. (2000) The Discreet Charm of the Nonprofit Form: Service Professionals and Nonprofit Organizations (Poland 1989-1993). *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 11(2), 141-159.
- Vestergren, S., Drury, J. i Chiriac, E.H. (2017) The biographical consequences of protest and activism: a systematic review and a new typology. *Social Movement Studies*, 16(2), 203-221. Dostępny na: <https://doi.org/10.1080/14742837.2016.1252665>.
- Wengraf, T. (2001) *Qualitative research interviewing: biographic narrative and semi-structured methods*. London; Thousand Oaks, Calif: SAGE.
- Wiltfang, G.L. (1991) The Costs and Risks of Social Activism: A Study of Sanctuary Movement Activism. *Social Forces*, 69(4), 987-1010.